

ERFGOED BRUSSEL

April 2018 | Nr026-027

Dossier **KUNSTENAARSATELIERS**

Varia INTERIEURINRICHTING VAN HET KIK
GESPREKKEN OVER IMMATERIEEL ERFGOED

FUNCTIONALISTISCHE ARCHITECTUUR IN DE 19DE EEUW

HET 'GLAZEN' ATELIER VAN DE FOTOGRAAF

CHRISTIAN SPAPENS

ARCHITECT EN STEDENBOUWKUNDIGE, DIRECTEUR VAN DE VZW CIDEP
(CENTRUM VOOR INFORMATIE, DOCUMENTATIE EN ERFGOEDSTUDIES)

[Links]:

Atelier van fotograaf E. Kozics, Bratislava. Voorbeeld van een beglaasd atelier dat oorspronkelijk in een gebouw in een belangrijk stedelijk centrum was geïntegreerd. Lithografie op karton, 103 x 60 mm, gebruikt rond 1875 (© CIDEP).

[Rechts]:

Atelier van fotograaf Ch. Freiermuth, Straatsburg. Voorbeeld van een oud huis waarvan het dak is aangepast om een beglaasd atelier te integreren. Lithografie op karton, 106 x 64 mm, gebruikt rond 1900 (© CIDEP).

*tenue du Bazar Pantechnique près du palais du Prince d'Orange un pavillon fort élégant qui domine toute la vue du Parc et qui est en ce moment le lieu de rendez-vous des notabilités de la ville*³. Een paar weken later kondigden de daguerreotypisten Kips-de Coppin en Van Malderen aan dat ze samen een 'paviljoen in blauw glas' hadden opgericht op het platform van het Hôtel de Suède in Luik⁴.

Op 19 augustus 1839 onthulde François Arago de techniek van de daguerreotypie, een proces¹ dat hij gratis beschikbaar maakte. De impact was meteen voelbaar en leidde tot de opkomst van een groot aantal amateurfotografen. Sommige daarvan maakten al snel van de fotografie hun vak en richtten zich vooral op portretfotografie. Ook België volgde snel².

De pioniers trokken meestal rond en waren afhankelijk van de wisselende omstandigheden die het fotograferen in openlucht met zich meebracht. Ze hadden alleen vat op de lichtwerking, de belangrijkste parameter, door bijvoorbeeld een helder doek achter het te fotograferen

onderwerp te plaatsen wanneer dat in volle zon stond. De daguerreotypisten met de meeste ondernemingszin besloten al snel om zich op een vaste stek te vestigen. Zo konden ze beter inspelen op de specifieke eisen van de kunst van het fotograferen. Dat betekende onder meer dat ze de belichting optimaal konden controleren, dat ze konden werken in een beschutte ruimte en van het commerciële prestige genieten dat verbonden was aan een vast adres. In onze contreien werden 'glazen' paviljoenen gebouwd aan de Hertogstraat in Brussel en de Place de la Comédie in Luik. Het allereerste voorbeeld was echter dat van de Bazar Pantechnique: "On vient de construire sur le local qui sert à la

Rond 1855, toen de commerciële fotografie op het platteland nog in handen was van rondreizende fotografen, werden in de stad de vaste ateliers al een algemeen verspreid fenomeen. In bescheiden steden beperkte de inrichting van een fotostudio zich doorgaans tot de aanpassing van een bestaand huis, waarbij een deel van de dakbedekking door glas werd vervangen⁵. In de grote stadscentra, die ingrijpende veranderingen ondergingen, werden nieuwe studio's opgetrokken die volledig aan de fotografie⁶ waren gewijd of minstens één beglaasde ruimte hadden die als fotostudio dienst

deed en de juiste wetenschappelijk gefundeerde proporties had.

Er bestaat uit die periode vreemd genoeg weinig literatuur die over dit onderwerp specifieke aanwijzingen geeft. In elk geval vulde Désiré van Monckhoven⁷ deze leemte pas op in de zevende editie van zijn beroemde *Traité général de photographie*, met een sectie gewijd aan het 'beglaasde atelier'⁸. Hij pleitte ervoor het atelier op een hoogte in te richten, om de betreurenswaardige effecten van de schaduwen van omringende huizen te vermijden. Het steeds schuin aflopende beglaasde dak moet naar het noorden zijn gericht om oververhitting en variaties van het middaglicht te vermijden, waartegen men zich ook beschermde met bij voorkeur aan de buitenkant geplaatste zonnecappen. De optimale afmetingen stonden niet gelijk met een zo groot mogelijk atelier: "plus l'atelier est étroit et plus le verre du toit est rapproché du modèle, et plus beaux seront les effets obtenus"⁹. Van Monckhoven beval een beglaasde ruimte aan van drie tot vijf meter breed. Het glas van de ruiten speelt een cruciale rol¹⁰, want de kleur ervan heeft een sterke invloed op de belichtingstijd. Met kobaltzouten gekleurd lichtblauw glas droeg Van Monckhovens voorkeur weg. Wit glas was toegestaan maar met witte loodverf geverfd in mat glas waren uit den boze, "attendu que ces verres, tout en laissant passer une grande quantité de lumière éclairante, absorbent une grande partie des rayons chimiques, précisément ceux dont le photographe a besoin."¹¹

Deze technische beschouwingen laten toe om het onderscheid te maken tussen de typologie van de beglaasde fotoateliers en de ateliers van kunstenaars zoals schilders of beeldhouwers. Deze laatste gaven ook de voorkeur aan het noorderlicht, maar wilden natuurlijk zo groot mogelijke vensteropeningen,

meestal in het gevelvlak en zeker voorzien van wit glas.

De studiofotografie was bijna 50 jaar lang afhankelijk van de beheersing van natuurlijk licht, ongeacht de gebruikte techniek (daguerreotypie, collodium, albuminedruk, enzovoort). Met de veralgemening van het kunstlicht rond de eeuwwisseling en – in diezelfde periode – de ontwikkeling van emulsies die gevoeliger zijn voor licht, buigzame transparante dragers en mobiele camera's, werden de beglaasde ateliers en hun omvangrijke bijbehorende infrastructuur overbodig. Zo kwam een einde aan een strikt functionalistische architectuur die een logisch en rechtstreeks antwoord bood op een specifieke behoefte die voortkwam uit een nieuwe techniek. Het blijft jammer dat zeer weinig beeldmateriaal hier nog van getuigt¹².

Vertaald uit het Frans

NOTEN

1. *Rapport de M. Arago sur le daguerréotype*, Parijs, 1839
2. JOSEPH, S. F., en SCHWILDEN, T., 'Un cadeau à l'Europe': naissance de la photographie en Belgique', *Bulletin trimestriel du Crédit communal de Belgique*, nr. 168, 1989, pp. 2-22.
3. "Men heeft onlangs een zeer elegant paviljoen gebouwd op het lokaal waar de Bazar Pantechnique wordt gehouden, vlakbij het paleis van de Prins van Oranje, dat uitkijkt over het park en dat momenteel de ontmoetingsplaats is van de notabelen van de stad." *Le Courrier belge*, 8 maart 1842. Dit atelier werd door Billing uitgebaat, maar het was geen lang leven beschoren. Al snel verdween elk spoor ervan.
4. JOSEPH, S.F., SCHWILDEN, T., en CLAES, M.-Ch., *Directory of photographers in Belgium*, Antwerpen, 1997, p. 232.
5. Zoals tot voor kort zichtbaar in de Zilverstraat in Edingen [atelier van Benjamin Cusner, ingericht in 1858].
6. Waar de beglaasde elementen echter meer bijdragen aan een promotionele

uniciteit dan een antwoord bieden op de technische noden zelf. Zie bijvoorbeeld het Parijse pand van Nadar aan de boulevard des Capucines. De geheel beglaasde gevel herbergt op de begane grond de winkels, op de eerste en tweede verdieping de salons, terwijl het atelier zelf op de derde en laatste verdieping is ingericht.

7. Désiré van Monckhoven, geboren en overleden in Gent (1834-1882), speelde een sleutelrol in de verspreiding van fotografische technieken. Hij combineerde de ernst van zijn hoedanigheid als doctor in de wetenschappen met een echt talent voor popularisering. Naast vele andere publicaties verschenen tussen 1855 en 1889 acht uitgaven van zijn *Traité général de photographie*, telkens herzien en aangevuld met de laatste technologische ontwikkelingen. Het succes bleef niet beperkt tot de Franse uitgaven: het werk werd vertaald in het Nederlands, Duits, Engels en Russisch.
8. VAN MONCKHOVEN, D., *Traité général de photographie suivi d'un chapitre spécial sur le gélatino-bromure d'argent*, Parijs, 1884, pp. 102-106.
9. «hoe kleiner het atelier en hoe dichter het glas van het dak bij het model staat, hoe mooier de effecten». *Ibidem*.
10. Het gaat hier om het glas van de opnamestudio en niet van de donkere kamer, waar het licht destijds werd gedimd door gele ruiten, die soms ook vanuit de openbare ruimte zichtbaar waren.
11. «omdat deze ruiten, hoewel ze een grote hoeveelheid licht doorlaten, een groot deel van de chemische stralen absorberen, chemische diegene die de fotograaf nodig heeft.» VAN MONCKHOVEN, D., *op.cit.*, pp.102-106.
12. Ook op dit gebied blijken commerciële prenten een waardevol hulpmiddel te zijn om het verdwenen bouwkundig erfgoed beter te begrijpen. Voor deze inleiding ging de voorkeur naar de achterkant van foto's die 'cartes de visite' werden genoemd en waarop de werkplaats van een fotograaf is afgebeeld. De vzw CIDEP houdt er een uitgebreide collectie van bij, maar er ontbreekt een voorbeeld uit Brussel, voor zover dit bestaat. Deze korte inleiding over dit thema bekijkt de fotostudio vanuit het oogpunt van de architectuur, een onderwerp dat zelden wordt aangesneden, in tegenstelling tot het interieurontwerp. Hartelijk dank aan Tristan Schwilden, Marie-Christine Claes en vooral aan Steven F. Joseph, voor hun aanmoedigingen en wijze raad.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Murielle Lesecque,
Griet Meyfroots, Cecilia Paredes
en Brigitte Vander Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Paula Dumont en Griet Meyfroots

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Murielle Lesecque

COORDINATIE ICONOGRAFIE

Julie Coppens en Griet Meyfroots

COORDINATIE DOSSIER

Griet Meyfroots

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Marie Becuwe, Laurence Brogniez,
Marcel M. Celis, Victoire Chancel,
Tatiana Debroux, Paula Dumont,
Jacinthe Gigou, Coralie Jacques,
Harry Lelièvre, Judith Le Maire,
Isabelle Leroy, Gertjan Madalijns,
Dominique Marechal,
Griet Meyfroots, Christian Spapens,
Iwan Strauven, Linda Van Santvoort,
Francisca Vandepitte, Brigitte Vander
Bruggen, Tom Verhofstadt

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels,
Ubiqu Belgium NV/SA

NALEZING

Koenraad Raeymaekers,
Wim Kenis, Harry Lelièvre,
Coralie Smets, Tom Verhofstadt en
de leden van het redactiecomité

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

IPM printing

VERSPREIDING EN

ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@gob.brussels

BEDANKINGEN

Cathy Clarisse, Chantal d'Udekem,
Anne Macebo, Mary Peterson,
Linda Van Santvoort, Menno de Boer

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Waknine, directrice-generaal
van Brussel Stedenbouw en Erfgoed/
Gewestelijke overheidsdienst
Brussel, CNN – Vooruitgangstraat
80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en
Landschappen – Cel Sensibilisatie
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://www.erfgoed.brussels>
broh.monumenten@gob.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

LIJST MET AFKORTINGEN

AML - Archives et Musée de la
Littérature, Bruxelles (Belgique)
BUP/BSE - Bruxelles Urbanisme
et Patrimoine / Brussel
Stedenbouw en Erfgoed
CIBG - Centrum voor Informatica
voor het Brusselse Gewest
CIDEF - Centre d'Information, de
Documentation et d'Étude du Patrimoine
KBR - Koninklijke Bibliotheek van België
KCML - Koninklijke Commissie voor
Monumenten en Landschappen
KIK-IRPA - Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
KMKG - Koninklijke Musea voor
Kunst en Geschiedenis
KMSKB - Koninklijke Musea voor
Schone Kunsten van België
SAB - Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2018/6860/023

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

Erfgoed Brussel Reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken
en kantoren

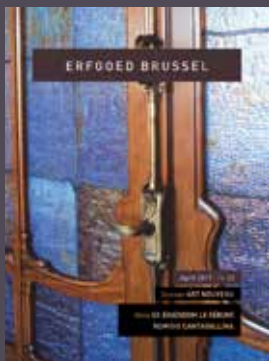
017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

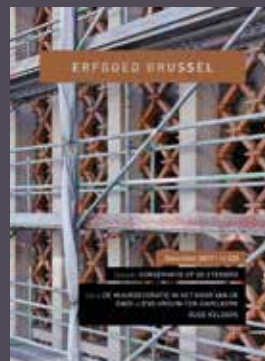
Laatste nummers

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

2018
EUROPEAN YEAR
OF CULTURAL
HERITAGE
#EuropeForCulture

BRUSSEL STEDENBOUW EN ERFGOED
GEWESTELIJKE OVERHEIDSDIENST BRUSSEL

20 €

ISBN 978-2-87584-164-3